

УДК 330; 336

ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ПЕРЕБІГУ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ВІТЧИЗНЯНІЙ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ МАТРИЦІ

О.Ю. Сидорович, к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, Україна

Сидорович О.Ю. Передумови і наслідки перебігу трансформаційних перетворень в вітчизняній інституціональній матриці.

В статті проаналізовано основні принципи та моделі функціонування інституціональних матриць суспільства, а також охарактеризовано вплив на якість їх трансформаційних перетворень формальних та неформальних суспільних інститутів. Подано авторське бачення впливу системи відносин реципрокності, редистрибуції та обміну на еволюційний розвиток вітчизняної інституціональної матриці.

Ключові слова: інституціональна матриця, інститути, реципрокність, редистрибуція, обмін

Сидорович Е.Ю. Предпосылки и последствия хода трансформационных преобразований в отечественной институциональной матрице.

В статье проанализированы основные принципы и модели функционирования институциональных матриц общества, а также охарактеризованы влияние на качество их трансформационных преобразований формальных и неформальных общественных институтов. Представлено авторское видение влияния системы отношений реципрокности, редистрибуции и обмена на эволюционное развитие отечественной институциональной матрицы.

Ключевые слова: институциональная матрица, институты, реципрокность, редистрибуция, обмен

Sidorovych E.U. Preconditions and consequences of transformational changes in national institutional matrix.

The article analyzes the basic principles and models of institutional matrices society and characterized influence of the quality of their transformation changes of formal and informal institutions. Presented by the author's vision of the impact of the system of relations of reciprocity, redistribution and exchange for the evolution development of the national institutional matrix.

Keywords: institutional matrix, institutions, reciprocity, redistribution, exchange

Протягом усієї історії нашої цивілізації, від давніх давен і донині, людство функціонує в складі доволі великих організаційних систем (держава, суспільство, громада, підприємство і т.п.), що є ієрархічними структурами з різними видами інститутів. Моністичний принцип еволюції засвідчує безумовну єдність процесів і тенденцій прогресуючого розвитку людських спільнот, і поряд з тим, фактами розквіту чи занепаду окремих цивілізацій і культур підтверджує його циклічність та дискретність. Таким чином, кожне суспільство, будучи унікальним і самобутнім втілює індивідуальну, властиву тільки йому інституціональну матрицю.

В цьому контексті, аналіз структури інституціональної матриці українського суспільства, факторів, що визначають особливість, так би мовити «самобутність» її інституціональних компонент, прояв специфіки їхнього впливу на різні рівні та сфери функціонування економіки в комплексі, дозволяє не лише наблизитися до розуміння тенденцій трансформації інститутів, але і усвідомити причинно-наслідковий зв'язок появи та прояву різного роду дефектів інституціональних структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

В теорії інституціоналізму існує досить велика кількість трактувань змісту поняття «інститут», проте одним з найбільш поширених є трактування класика інституціональної теорії Д. Норта, згідно з яким інститути є «формальними правилами, неформальними обмеженнями і способами забезпечення дієвості обмежень» або як «правила, механізми, що забезпечують їх виконання і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми» [1].

Таким чином, формальні інститути – це спосіб організованої побудови соціально обумовлених зв'язків, статусів і норм з метою забезпечення функціональної взаємодії. Виступаючи «результатом спеціального людського задуму», вони створюються централізовано і фіксуються в нормативно-правових актах держави. При цьому, вчений класифікує формальні правила на політико-етичні правила, економічні правила та соціальні контракти. Важлива роль формальних

правил при цьому полягає в тому, що вони окреслюють набір прав та функцій, які приписуються індивідам.

В протилежному випадку, якщо через відповідні причини, функції соціального інституту не формалізовані, або формалізовані не належним чином, то більший прояв знаходять саме неформальні інститути. Останні, будучи закладені як «внутрішньо обов'язкові для людини стандарти поведінки ... є частиною тієї спадщини, яку ми називаємо культурою, завдяки якій неформальні вирішення проблем обміну, знайдені в минулому, переносяться в сьогодення і роблять колишні неформальні обмеження важливим джерелом безперервності в ході тривалих соціальних змін» [1].

Неформальні взаємодії, сформовані в процесі історичного розвитку, представляють собою свого роду «генетичну пам'ять» суспільства, або дороговказ способів узгодження відносин в кризових ситуаціях на міжособовому та міжгруповому рівні.

Формальні правила та неформальні норми поведінки, будучи присутніми на різних ієрархічних рівнях суспільства утворюють складні ієрархічні структури інститутів. Однак, якщо формальні норми втілюють в собі тактичну та стратегічну форму реалізації політики держави як уособлення її соціально-економічної доктрини, то неформальні норми є результатом тисячолітньої історії розвитку певної соціальної формації, відображаючи нашарування культурних норм, ментальних особливостей та стандартів суспільних взаємодій. Соціальні інститути є доволі різноматитними за приписуваними та здійснюваними ними функціями, виступають елементами єдиного, органічно та генетично визначеного цілого, певної інституціональної системи, що функціонує у вигляді цілісної єдності, здатної до саморозвитку та самовідтворення.

Ця діалектична єдність соціальних інститутів визначає базову інституціональну матрицю суспільства, тобто вихідну модель, форму, що породжує подальший розвиток обої з сфер суспільного розвитку. Всі наступні інституційні утворення відтворюють і розвивають, «інституціонально» збагачують первинну модель, зберігаючи її першопочаткову сутність і природу, проявляючись в різних формах, зумовлених історичним, ментально-культурним та соціально-економічним контекстом. Стійке поєднання інститутів забезпечує функціонування трьох систем органів [2] як тріади життєзабезпечення суспільства – виробничої, розподільної та регулятивної, кожна з яких виконує диференційовані та інтегровані соціальні функції.

Інституціональна матриця втілює первинну схему взаємодії економічних, політичних та ідеологічних інститутів, симбіоз яких визначає специфіку діяльності учасників, динаміку та пріоритети суспільного розвитку. Крім того, для суспільства вона є аналогічна до архетипів суспільної свідомості за К. Юнгом, оскільки

володіє «пам'яттю» про усі попередні форми, як емпірично змінювані конструкти певного суспільства, що самовідтворюються у новій модифікації, визначаючи протосценарії подальшого розвитку.

Безсумнівно, усі процеси суспільної еволюції починаючи від стародавніх держав і донині реалізуються у відповідних координатах, заданих економічними, політичними та ідеологічними параметрами визначення і корекції поведінкових реакцій учасників взаємодій, створюючи багатомірну суспільну реальність. Зазначена тріада орієнтирів, є найбільш знаковими проблемами цивілізаційного розвитку, механізми ідентифікації, вирішення та подолання яких відображає рівень «суспільної зрілості».

Динамізм розвитку та чітке реагування на суспільні трансформації характеризують «нобільність» інституціональної моделі, проте взаємозалежність і взаємообумовленість її структур, коли зміни одного з інститутів відповідним чином модифікують інші, зумовлюють іншу ознаку – «матричність». Ці процеси, зумовлені еволюційними трансформаціями визначають зміст і спрямованість основних ознак соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства, його унікальну і самобутню траєкторію цивілізаційного поступу.

Передусім відмітимо, що базові економічні, політичні та ідеологічні інститути, що формують модель інституціональної матриці представляють собою своєрідний внутрішній каркас, стійку структуру, що трансформує окремі підсистеми суспільства в одне цілісне утворення, форма якого залежить від цивілізаційного етапу розвитку конкретного соціуму.

В цьому контексті, згідно з тлумаченням Д. Норта, саме інституціональні зміни визначають параметри розвитку певних суспільств в часовому діапазоні та є ключем розуміння закономірностей історичного розвитку, проявляючи та закріплюючи домінантні властивості інститутів відповідних матриць. Однак, головна роль, за твердженням класика, яку вони відіграють в суспільстві «полягає в зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча не обов'язково ефективної) структури взаємодій між людьми» [1]. При цьому, стійкість інститутів жодним чином не порушується змінами, яких вони зазнають, оскільки виступають органічним продуктом внутрішніх сил народу – духовного зв'язку, що характеризує народ і природного розуму, спільного для всіх індивідів.

Вчений зауважує, що люди, живучи в сучасному світі помилково вважають, що «життя і економічні процеси підпорядковуються писаним законам і правилам власності», оскільки «навіть в самих розвинутих ринкових економіках формальні норми складають невелику (хоча і досить важливу) частину тієї сукупності обмежень, які формують виникаючі перед нами ситуації вибору...». Д. Норт підсумовує, що людська поведінка в значній мірі визначається

«неписаними кодексами, нормами і умовами» [1].

Основоположник інституціоналізму Т. Веблен при дослідженні інститутів також доводить особливу роль неформальних взаємодій, оскільки на його думку, людина є біосоціальною істотою, що скеровується вродженими інстинктами: самозбереження і збереження роду, схильності до суперництва і протиборства за доступ і споживання благ, здійсненні відповідних взаємодій лише на основі наявного особистого інтересу.

Теза Д. Норта про те, що «інститути – це правила гри», в перефразованій інтерпретації дозволяє дійти висновку, що метою участі в грі гравців є отримання певного виграшу, що реалізується у вигляді повного чи часткового задоволення особистого інтересу. В цьому контексті, інститути не будучи «заангажованими» певними суспільними прошарками впливають на економічний процес тим, що регулюють розмір транзакційних витрат, як ціни за можливість участі та отримання усіма учасниками належного їм рівня «виграшу».

Відомий представник американського напрямку інституціоналізму Дж. Коммонс вважав, що інститут – це колективна діяльність з контролю за індивідуальною діяльністю, принципи якої сформувались в процесі еволюційного розвитку від звичаєвого права первісних суспільних

формацій до законодавчих норм сучасних розвинених держав. На думку вченого, суспільство представляє собою суму індивідів, структурно ускладнену наявністю інститутів, існування яких визначає «безпечну» зону індивідуальних дій в суспільстві. Інститути, таким чином виступають формою узгодження законів та принципів взаємодії обміну прав володіння, що характеризується діалектичною природою, оскільки забезпечує реалізацію протилежно-спрямованих векторів інтересів учасників. При цьому, саме інститути регулюють процес забезпечення інтересів та перерозподіл (відчуження і присвоєння) доходів індивідів.

Досліджуючи чинники «внутрішньої єдності і стабільності, взаємозв'язку і повторюванності складових частин» соціально-економічних структур, відомий західний дослідник К. Полан'ї, дійшов до висновку щодо існування «дуже небагатьох способів зв'язку», як передумови появи різних форм інтеграції. При цьому, на його думку, «інтегративний ефект» їх функціонування обумовлений «наявністю певних інституціональних утворень» [3], що втілюються в «симетричних організаціях, центрах і ринкових системах», специфіка яких зумовлена відносинами реципрокності (дарообміну), редистрибуції (перерозподілу) та обміну (рис. 1).

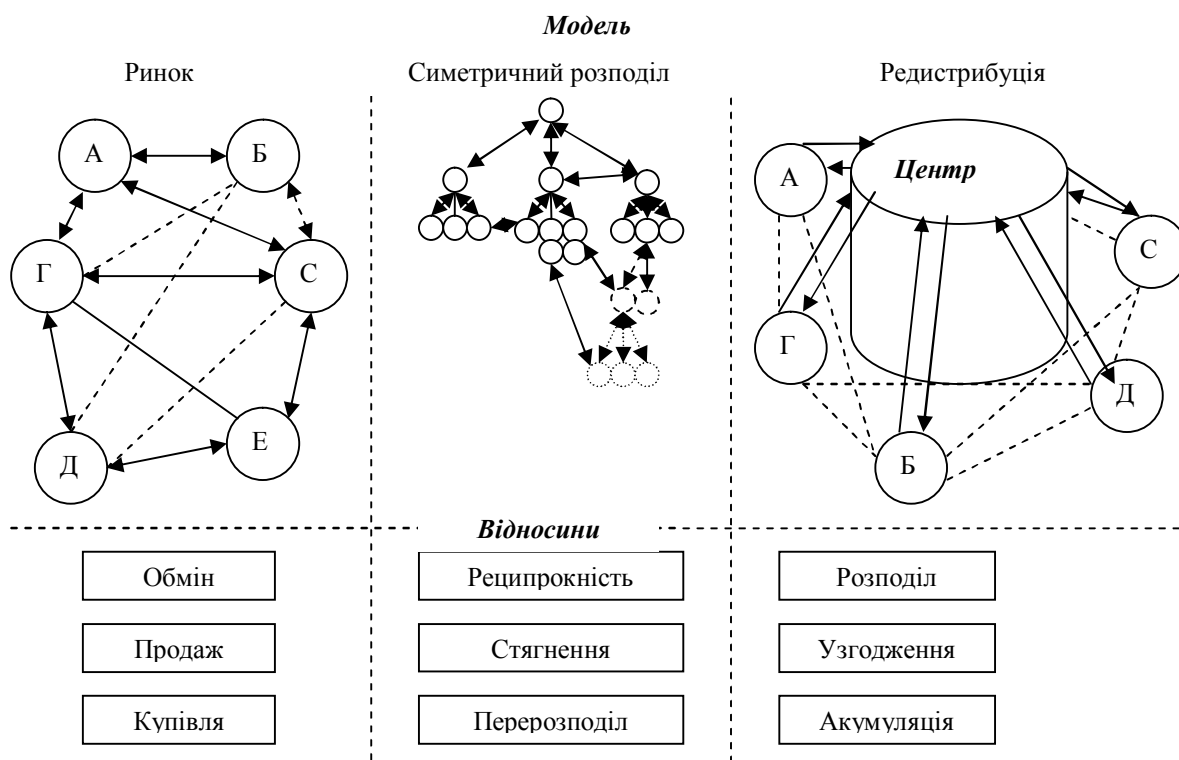

Рис. 1. Схема відносин в соціально-економічних моделях ринку, розподілу і редистрибуції за К. Полан'ї

Джерело : узагальнено та побудовано автором на основі поглядів К. Полан'ї [5]

Вчений описуючи «інституціональні утворення» (аналог, досліджуваний іншими теоретиками як інституціональні матриці), констатує, що інституціональна модель симетрії (реципрокності) функціонує на засадах принципу взаємності і еквівалентності, а редистрибутивна модель втілює принцип центричності.

Перерозподіл ґрунтується на концентрації ресурсів та благ в єдиному центрі з послідовним перерозподілом на основі певних критеріїв, прийнятих в певній соціально-економічній системі. При цьому, не має значення факт переміщення об'єктів фізично чи зміна порядку їх привласнення без яких-небудь змін в дійсному розміщенні ресурсу або продукту в процесі акумуляції, мобілізації, вторинного розподілу і роздачі.

Західний теоретик Р. Буайє стверджував, що «обіг продуктів і послуг здійснюється не лише завдяки ринковій системі, продукти і послуги також циркулюють через системи перерозподілу, що реалізуються тією чи іншою формою центру (в сучасний період його роль виконує держава). Вони завжди мають специфічний характер – залежно від конкретних історичних, культурних і політичних контекстів» [4].

Реципрокність передбачає «отримання-передачу» чогось в дар, шляхом дотримання відповідного «неписаного» порядку обміну дарами на неринковій основі. Як наслідок, регульований неформальними нормами соціуму дарообмін стає визначальним розподільним механізмом функціонування суспільства.

К. Полан'ї зазначає, що відносини реципрокності були першим способом координації економічної поведінки, оскільки зародились на ранніх стадіях розвитку людського соціуму. В примітивних первісних суспільствах взаємодії на реципрокній основі зводились не лише до періодичного обміну дарами, але і до показної роздачі нагород, майна, розподілу врожаю [5]. Однак, не дивлячись на те, що часто відносини реципрокності, ринку і редистрибуції досить ефективно «вживаються» між собою, між ними є певні відмінності як в меті, так і в параметрах участі.

Первісна суть реципрокного взаємобміну обґрунтовувала внесення кожним в загальний «котел» по можливості і отримання з нього стільки, скільки належало. Будучи чи не першим універсальним механізмом функціонування людського суспільства на ранніх етапах існування, реципрокний обмін зіграв вирішальну роль у подальшому розвитку, та в кінцевому підсумку в формуванні тих відносин, які сприяли виживанню членів соціуму.

Поділяючи позицію класика погоджуємось з тим, що відносини обміну та редистрибуції, будучи більш еволюційно зрілими регулюються формальними нормами суспільства, маючи за мету мінімізацію впливу неформальних способів збагачення окремих індивідів. Однак, вважаємо, що як тільки умови отримання доходу (в умовах

ринкової економіки), акумуляції чи перерозподілу ресурсів центром (в умовах редистрибутивної моделі) здійснюються з порушенням встановлених формальних вимог, то економічна система переходить до використання архаїчної, але перевіреної часом і гарантуючої виживання учасникам соціуму моделі реципрокності.

Таким чином, ми стверджуємо, що аналіз неформальних, тіньових взаємовідносин, що мають місце як в вітчизняній так і в зарубіжних соціально-економічних системах, не може зводитись лише до дослідження механізмів їх протидії, аналізу їх фіскальних та соціальних наслідків, причин появи та механізмам покарання. Вказані об'єкти дослідження, що масово тиражуються у вітчизняній та іноземній фаховій літературі в такому ракурсі, досліджують лише поверхневий пласт проблеми, залишаючи поза увагою всю глибину і актуальність вивчення базисних передумов реалізації форм соціальної взаємодії в структурі інституціональної матриці того чи іншого суспільства.

Теорія інституціональних матриць знайшла своє продовження в роботах інших дослідників, зокрема набула певну інтерпретацію в поглядах російського соціолога С. Кірдіної, згідно з позицією якої, «інституційна матриця (лат. matrix-матка, первинна модель) представляє собою стійкий, історично сформований комплекс взаємопов'язаних базових інститутів, що регулюють функціонування основних суспільних сфер: економіки, політики та ідеології» [6]. Усю множинність конкретних інституціональних форм побудови суспільств, що коли-небудь існували, з певним рівнем абстракції, на думку С. Кірдіної можна умовно згрупувати в вигляді двох «ідеальних» типів якісно відмінних інституціональних матриць, що втілюють комплекс різноманітних соціальних зв'язків.

В устрої інституціональної матриці X типу переважають інститути редистрибутивної економіки, в якій «центром» визначається закони руху цінностей і послуг, прав на їх виробництво, розподіл і споживання. Центр очолює чітку ієрархію влади в державі з унітарною політичною структурою, де територіальні одиниці підпорядковуються принципам адміністративної побудови та керівництва. Ідеологічним підґрунтям суспільств даного типу є переважання колективної, або комунітарної ідеології на всіх етапах розвитку та домінування колективних потреб над індивідуальними.

На відміну від суспільств з X матрицею, в країнах, де переважають ознаки Y матриці «впродовж усієї їх історії домінували інститути ринкової економіки, обміну чи купівлі-продажу. Основою таких економік є приватна власність, яка верховенствувала в Римській імперії в епоху її розквіту, і складає основу господарської системи сучасних США та європейських країн» [7]. На кожному з етапів розвитку матриць даного типу переважав федеративний принцип, що зводився до пріоритетів побудови суспільства «знизу вгору» з

окремих самостійних князівств, штатів чи земель до єдиного територіального утворення. Саме тому, тут в ідеологічній площині переважають інститути субсидіарної ідеології, яка визначає домінування індивідуальних цінностей над колективними, як втілення католицького соціального вчення про дуалізм держави і індивіда, та стратифікаційний принцип побудови соціальної структури суспільства.

Загалом, X- і Y-матриці, будучи доволі абстрактними ілюстраціями втілюють ідеальні зразки відображення соціальної реальності, аналіз якої дозволяє стверджувати про наявність відповідних ознак X- і Y-матриць у вигляді домінуючих та рецесивних інститутів. За аналогією з людським організмом, де в генетичній структурі присутні X і Y хромосоми, так і в суспільстві взаємодіють інститути X і Y типу, домінування яких і визначає модель інституціональної матриці даного утворення.

Виклад основного матеріалу дослідження

XX століття ввійшло в історію як епоха боротьби двох моделей соціально-економічних систем, зумовлених протистоянням їх ідеологічних базисів – капіталізму і соціалізму. Країни, з домінуванням ринкового ядра інституціональної матриці підійшли до усвідомлення необхідності процесів соціалізації, які після економічної кризи 1923-1933 років знайшли в своє втілення в реалізації ряду реформ. Основним їх підґрунтям виступало збільшення рівня державного регулювання економіки, підвищення соціального захисту населення, перерозподіл валового внутрішнього продукту на користь малозабезпечених верств.

Разом з тим, командно-адміністративна модель як втілення зрівняльно-редистрибутивного соціалізму, відносно «ефективно функціонувала» в умовах раннього індустріального суспільства, заснованого на простій індустріальній праці. Однак, коли техніко-економічний розвиток досяг рівня, при якому «директивно-планова система перестала відповідати матеріально-технічним умовам», то сформувались «об'єктивні передумови для переходу» [8] до більш гнучкішої, ринкової моделі господарювання.

Таким чином, входження в XXI століття означувало згладжування антагоністичних протиріч, сприяючи їх втіленню в різноманітних формах. В Україні заміна суспільно-економічного моделі (з адміністративної економіки на ринкову модель побудови економічних взаємодій) відбувалась шляхом використання досвіду і інституціональних зразків розвинених держав світу.

Варто наголосити, що для України запровадження ринкової моделі інституціональної матриці здійснювалось не вперше. Первинне її втілення, що формувалось впродовж всього еволюційного розвитку нашої держави включно до 1917 року, зазнало тотального заперечення та знищення через заміщення ідеології індивідуалізму пріоритетами тотального осуспіль-

нення. При цьому, ключові трансформації ринкової інституціональної моделі ознаменовувались наступними процесами:

- ліквідацією приватної власності та запровадженням її усупільнених аналогів;
- обмеженням товарно-грошових відносин, ліквідацією ринкових та конкурентних передумов;
- планомірним регулюванням суспільного виробництва;
- редистрибутивним розпадом продуктів суспільної праці з метою задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його членів;
- участю усіх членів суспільства в процесі створення суспільного продукту;
- спрощенням та уніфікацією форм господарств та організацій;
- заміною зв'язків, що здійснювались на взаємовигідному узгодженні інтересів, зв'язками, що характеризувались владно-імперативними приписами;
- заміною внутрішніх стимулів розвитку зовнішніми спонукальними мотивами, обґрунтованими комуністичною ідеологією;
- ліквідацією в різних формах, аж до фізичного знищення індивідів-носіїв підприємницького «гену» в розрізі класів суспільства: селян, мануфактурників, промисловців;
- реалізацією пріоритетів суспільного розвитку на основі директивних планів розподілу ресурсів та жорсткого контролю за їх дотриманням;
- дефіцитністю та надмірною монополізацією радянської економіки [8].

Стратегія прискорення економічного та соціального розвитку започаткована політикою М. Горбачова зумовила перебудову системи господарювання в цілому, шляхом прийняття низки законів, зокрема Закону «Про державне підприємство» (1987) та Закону «Про кооперативну діяльність» (1988). Не дивлячись на прогресивний для того часу характер законодавчих ініціатив, проголошена самостійність підприємств визначалася усталеною практикою реалізації зверху-вниз деталізованих планів і завдань, а діяльність кооперативів зумовлювалась впливом «сірих» та «чорних» схем.

Криза радянської економіки спричинивши демонтаж союзу соціалістичних держав загострила усвідомлення необхідності розвитку ринкової економіки в національних межах. Проте, ринкова інституціональна матриця, яка запроваджувалась в цей період в Україні виступала тільки оболонкою реального господарського механізму, ядром якого була командно-адміністративна економіка з редистрибутивним базисом.

Безумовною складовою будь-якої інституціональної системи, є власність, над якою формальні економічні інститути «встановлюють права власності, тобто пучок прав щодо використання доходу від власності і обмеження доступу інших

осіб до майна чи ресурсу» [1]. Однак, переважання неефективних інститутів в управлінні власністю впродовж тривалого періоду реформування економіки України дозволяє прийти до висновку, що метою такого «формалізованого» узаконення виступало забезпечення економічних інтересів певних груп, що прямо суперечило інтересам всього суспільства.

Однією з базових передумов цього стала короткотермінова програма роздержавлення суспільної власності і приватизація, яка в умовах слабких інституціональних та суспільних структур характеризувалася: нерівноправністю роздержавлення, часто нелегітимною та нерідко незаконною формою привласнення, розкраданням майнових і виробничих комплексів державних підприємств; штучним заниженням вартості майна, що приватизовувалося, відсутністю суспільного контролю за приватизаційними процесами. Крім того, невдале експериментування з інститутами власності (публічним, приватним і змішаним) зумовило перетворення громадян держави на акціонерів підприємств – прошарку «імітаційних власників», які під впливом інфляції, і знецінення нею зумовленого масово втрачали власні заощадження, майнові права та, як наслідок – довіру до державних інституцій і банківських структур.

Можемо стверджувати, що існує причинно-наслідковий зв'язок між відсутністю чіткості біполярного (законно-незаконно) статусу власності в Україні, а також:

- слабкою його формалізацією і захищеністю;
- зрощенням приватновласницьких форм і державно-чиновницького апарату;
- рейдерськими атаками з використанням силових та контролюючих органів;
- неефективністю, непрозорістю та без системності проведення приватизації;
- корупційними зв'язками бізнесу і влади;
- масовим використанням «сірих» схем податкової оптимізації;
- недовірою до інформаційних джерел, засобів масової інформації;
- недосконалістю судово-правової системи;
- наявністю колізій в законодавстві;
- практикою використання підзаконних актів, що підміняють норми законодавства, нетранспарентний характер встановлюваних правил;
- відсутністю та неповнотою інформації про напрями використання суспільних ресурсів;
- значними витратами при проходженні адміністративних бар'єрів на шляху ліцензування діяльності, сертифікації товарів і послуг [9].

Вказане, як безпосереднє свідчення неефективності вітчизняних формальних інститутів власності, ще більше ускладнювалось низкою не менш кричущих чинників, зокрема:

- деформаціями фондового та валютного ринку;

- спотворенням ринку робочої сили зумовлене відтоком кваліфікованих працівників за кордон; привласнення клановою олігархією як додаткового, так і необхідного продукту, що втілювалось в неодноразових не виплатах та затримках заробітної плати, встановленні її занижених рівнів; масової участі громадян в тіньових схемах;
- вивозом коштів, в тому числі і бюджетних в офшорні центри;
- високим рівнем державної корупції;
- відсутністю повноцінного ринкового середовища;
- неузгодженістю напрямів державної політики з інтересами господарюючих суб'єктів;
- фрагментарністю та незавершеністю економічних та демократичних перетворень;
- відсутністю чіткої стратегії і тактики здійснення трансформаційних перетворень;
- недостатністю інституційного забезпечення економічної політики держави поряд з карально-репресивним спрямуванням діяльності її структур;
- орієнтацією на максимальне наповнення бюджету країни, без врахування можливих негативних наслідків дії норм та впливу ймовірних ризиків.

Слід зауважити, що на етапі, що передував трансформаційним перетворенням спостерігалось існування механізму зрощення інтересів чиновницько-управлінського апарату і керівників господарських об'єктів в неформальних взаєминах, що можна охарактеризувати як державно-чиновницьке підприємництво. Зовні цей вид «бізнесу» був оформлений як елемент ринкової інституціональної матриці.

В підсумку, інституціональна модель, що сформувалася в Україні, на жаль, «не забезпечує позитивно-результативну реалізацію економічних функцій суб'єктів господарювання, у тому числі держави. Нашій країні не вдалося адекватно вмонтувати ринкові механізми в національну економіку, аби вони діяли в інтересах більшості українських громадян (що відповідає моделі народного капіталізму), а не обмеженого числа кланово-корпоративних груп» [10]. Означені негаразди, та генетична пам'ять потрясінь минулого століття, на нашу думку, отримали відповідну оцінку представниками суспільних груп, вплинувши на поведінкові мотивації та стереотипи взаємодій громадян – найманих працівників, суб'єктів підприємницької діяльності, службовців та чиновників.

Повертаючись до тези К. Полан'ї, який передумовами розвитку соціально-економічних структур визначав різновиди відповідних варіантів реалізації відносин реципрокності (дарообміну), редистрибуції (перозподілу) та обміну, констатуємо їх присутність в функціонуванні любых економічних систем у визначений період розвитку. На наше переконання, специфіка тих чи інших систем, їх класифікаційні відмінності та

передумови розвитку зумовлюються характером поєднання та типом взаємоузгодження означених видів відносин. Саме поєднання відносин реципрок-ності, редистрибуції та ринкового обміну, їх неповторний симбіоз сформували строкату картину інституціональних матриць країн світу, кожна з яких будучи самобутнім, одиничним втіленням системи відносин, не має аналогів в світовому економічному просторі.

Таким чином, незаперечним є той факт, що зародження інституціональних матриць відбувалося шляхом виникнення протоформ інститутів, які відображали родоплеменні, общинні відносини і продовжений інституційним розвитком, як результату відповідного суспільного вибору соціально-економічних систем сучасних держав. Однак, не дивлячись на значну схожість і певну синхронність процесів розвитку зразків інституціональних матриць, в кінцевому підсумку, різні системи цінностей, уявлень, сформовані впливом обставин суспільних взаємодій та природні фактори проявилися у їх асинхронності та інституціональній самоідентичності [11].

Висновки

Навіть загальний аналіз функціонування інституціональної матриці України доводить, що в результаті тривалих еволюційних процесів побудови суспільних інститутів сформувалася структура, основною метою існування якої стала максимізація локальної ефективності, тобто створення формалізованих правил суспільної взаємодій з можливістю отримання відповідного виграву лише окремим групам. В результаті цього були сформовані квазіформи інститутів шляхом законодавчо окресленої можливості зниження трансакційних витрат при здійсненні відповідних взаємодій (участі в грі). Задоволення особистого інтересу (отримання більшої суми виграву) представників окремих груп стало можливим завдяки наявності певного статусу в системі бюрократичної ієрархії, та каналів доступу до бюджетних ресурсів.

Як основоположні структури інституціональних матриць, інститути стабільні, однак їх стабільність періодично порушується внаслідок розпаду одних інститутів і появи інших, за

аналогією до принципів існування біологічних структур.

Суспільні інститути, як вироблені попереднім соціальним розвитком і успадковані подальшими його фазами усталені ментальні та поведінкові зразки, регулюють та регламентують взаємодію людей на рівні звичаїв і права, втілюючи за висловом Т. Веблена творче начало. Однак, інститутам постійно властиве і конфліктне начало, зумовлене існуванням наявних суперечностей в можливості забезпеченні інтересів учасників щодо прав володіння. Таким чином, неефективні формальні норми узгодження, формування, розподілу та доступу до ресурсів, що певним чином порушують принципи задоволення прав і інтересів учасників неминуче провокують конфлікт.

Спосіб вирішення конфлікту інтересів може характеризуватися як небажанням прийняття участі «в грі», відмовою від дотримання локально ефективних формальних норм, та пошук способів отримання виграву поза правилами. В цьому контексті, демонтаж формальних норм редистрибутивної моделі командно-адміністративної системи української держави та імітаційна імплементація ринкової моделі спровокували вибудовування квазіформ інститутів з локальною, а не суспільною ефективністю.

Т. Веблен зауважував, що інститути не стільки обмежують, скільки спрямовують, полегшують і заохочують людську діяльність, роблять поведінку індивіда зрозумілою і передбачуваною. Саме тому, цілком передбачуваним інструментом порятунку в умовах руйнування інститутів інституційної моделі редистрибутивного типу і нефективного функціонування ринкових, стала зростаюча ефективність неформальних інститутів, що як і завжди забезпечували виживання людських спільнот.

Поєднання та взаємозаміна формальних і неформальних інститутів сформували відповідний тип інституціональної матриці держави. І хоча, форма, що утворилася в результаті є далека від еталонної, все ж вона є «гармонійною», оскільки будучи заданою параметрами попереднього розвитку, стимулами трансформації, формальними обмеженнями, все одно забезпечує подальший поступ українського соціуму.

Список літератури:

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги Начала, 1997. – 180 с.
2. Спенсер Г. Опытты научные, политические и философские / Г. Спенсер. – Киев: Совр. литератор, 1998. – С. 108.
3. «Великая трансформация» Карла Поланьи: прошлое, настоящее, будущее / Под общей ред. Р. М. Нуреева. М.: ГУ-ВШЭ, 2007. – С. 54.
4. Буайе Р. К созданию институциональной политической экономики / [Буайе Р., Бруссо Э., Кайе А., Фавро О.]. // Экономическая социология. – Т.9. – №3. – С. 17.

5. Поланьї К. Велика трансформація: політичні і економічні істини нашого часу / К. Поланьї ; пер. з англ. А. Васильєва, С. Федорова, А. Шурбєлева. – СПб.: Алетей, 2002. – С. 73.
6. Кирдина С. Г. Теорія інституціональних матриць (приклад російського інституціоналізму) / Постсоветський інституціоналізм ; під ред проф. Р. М. Нурєєва і В. В. Дементьєва. Донець: Каштан, 2005. – С. 75 – 101.
7. Кирдина С. Г. Homo institutus в теорії інституціональних матриць / С. Г. Кирдина // Глава 11 монографії "Homo institutus – людина інституціональна"; Під ред. д-ра екон. наук О. В. Іншакова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – С. 259 – 282.
8. Перехідна економіка : підручник / [Геєць В. М., Панченко Є. Г., Лібанова Е. М. та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. – К.:Вища шк., 2003. – С. 18.
9. Капелюшников Р. И. Собственность без легитимности / Р. И. Капелюшников // Вопросы экономики. – 2008. – №1. – С. 85 – 105.
10. Соскін О. Формування інституціональної основи економічної моделі України [Електронний ресурс] / О. Соскін // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2. – Режим доступу: <http://soskin.info/news/3065.html>.
11. Липов В. Гетерогенізація СЕС і концепція структурно-функціональної інституціональної компліментарності [Електронний ресурс] / В. Липов. – Режим доступу: http://economy.kpi.ua/files/files/15_kpi_2014.doc.

Дата подання до редакції 18.01.2015

Сидорович Олена Юріївна / Elena U. Sydorovych
elsudor@mail.ru

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Передумови і наслідки перебігу трансформаційних перетворень в вітчизняній інституціональній матриці [Електронний ресурс] / О.Ю. Сидорович // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 2 (18). – С. 20-27. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n2.html>